

AUTORS CLÀSSICS

JUAN JOSÉ SEGUÍ

Departament de Història Antiga i de la Cultura Escrita. Universitat de València

Els textos dels autors clàssics, especialment dels historiadors i els geògrafs grecoromans, han estat i seguiran estant una font insubstituïble d'informació sobre l'antiguitat. Sense el concurs d'aquests moltes circumstàncies i esdeveniments del passat ens resultarien desconeguts o no podrien ser ben interpretats. Açò regeix també, com és lògic, per aquells textos que fan referència a les terres valencianes durant l'època romana. Però, de la mateixa manera que esdevé amb caràcter general en les fonts escrites, les nostres no estan exemptes de limitacions. Primer, perquè no són massa abundants. En la pràctica, es circumscriuen essencialment a unes poques notícies transmeses per un grup escollit d'autors. Hi ha moltes reelaboracions, material de segona mà, que es nodreix dels mateixos fons i no aporta res de nou, tot i que dóna una imatge quantitativa enganyosa. Però, tampoc les més solvents escapen a les limitacions epistemològiques de l'època, ja que acoten cap a camps molt precisos l'objecte de la seua atenció o es deixen influir per estereotips contínuament repetits (*topoi*). Sobretot perquè les fonts clàssiques centren el seu interès en allò que anomenariem història política que és, al marge de comptats autors, en la majoria dels casos una història militar. Els historiadors clàssics, que, per descomptat, assumeixen conscientment una visió ecumènica de la història de Roma, utilitzen el relat detallat del procés de constant incorporació de terres i gents com un escenari on es visualitza la construcció de l'imperi universal. Les gestes militars permeten crear als escriptors un panorama grandios, on el geni romà i la providència divina assenyalen un destí extraordinari: «imposar els principis de la pau, respectar els sotmesos i castigar els soberbis» (*«paci imponere morem, parcere subiectis et debellare superbos»*, *Eneida* VI, 852). Aquesta forma d'organitzar el relat històric a partir de l'expansió romana condueix a marginar els aspectes històrics que s'allunyen d'aquest nus vertebrador, el fet que produeix amb massa freqüència a l'hora d'agrupar-los un conjunt incoherent, desmanegat i ple de silencis. Així mateix, tampoc no hem d'oblidar que la història clàssica era, en última instància, un gènere literari, un art tant com una matèria científica, en la qual el rigor en el tractament dels fets del passat sempre havia de compaginar-se, quan no supeditar-se, amb les regles de la retòrica: elegància en el llenguatge, claredat, concisió i ordre en la narració, retrat personal i moral dels personatges i incorporació de discursos i arengues. Finalment, no podem oblidar que entre els historiadors clàssics hi havia una marcada inclinació per remarcar circumstàncies singulars de les províncies o regions de què es tenia notícia, inserides en les seues obres com curiositats dignes de ser ressenyades (*paradoxografia*). Un recurs per atraure els lectors és derivar en bastants ocasions cap a relats meravellosos, plagats de fantasia (*mirabilia*).

Si els historiadors formen el nucli bàsic de les nostres fonts escrites, cal tenir en compte que bastants textos d'escriptors de l'antiguitat contenen informacions històriques valuoses, malgrat que

Titus Livi, «De Secundo Bello Punico Libri X», Florència, 1480-1490. [Biblioteca Universitària, Universitat de València].

Titus Livi va fer un extens i grandió relat de la presa de Sagunt per Anníbal.

Retrat de Titus Livi. T. Livius, «Historicus duobus libris auctus: cum L. Flori epitome ... Leonardo Aretino de primo bello punico», Venècia, 1520. [Biblioteca Universitària, Universitat de València].

L'historiador romà és un dels autors que ens oferixen més informació sobre la conquesta romana de les terres valencianes.

procedeixen d'altres camps científics o literaris. Així ocorre en especial amb la lírica, els epistolaris i els repertoris tècnics o enciclopèdics. Tots desgranen ocasionalment alguna notícia que pot il·luminar-nos sobre aspectes econòmics, socials o culturals, temes en general molt oblidats entre els historiadors antics.

Finalment, s'ha de tenir ben present que durant la romanització les terres valencianes no mostraren mai uns trets que les individualitzaren especialment. Ni formaren una unitat administrativa comuna, ni presentaren als ulls de Roma una base ètnica diferenciada. Per consegüent, les fonts no ofereixen mai un tractament col·lectiu, tret de les obres que s'organitzen seguint una pauta geogràfica, generalment centrada en la zona costanera, conforme als models molt trillats en aquest tipus d'enfocaments (*periègesis* i *corografies*). Per als autors clàssics el principi hispànic està molt arrelat i és el que es pren com a marc de referència. Com a molt, es reconeix la diferència entre la gent de la zona cèltica i la de la ibèrica o, el que és el mateix, la dicotomia entre l'interior i la costa. Així doncs, la zona valenciana s'engloba en marcs ètnics i territorials superiors que impedeixen en la pràctica reconèixer si les notícies generals sobre ibers i hispans poden aplicar-se-li amb seguretat, per la qual cosa és millor prendre-les amb les degudes precaucions.

Partint d'un criteri cronològic, el primer autor del període romà que ens ofereix un quadre històric estimable és, sense dubte, el grec Polibi. La seua excel·lent formació i el seu tracte amb el cercle d'Escipió, en el qual havia entrat per la seua estada a Roma, com a ostatge després de la batalla de Pidna (168 aC), li havien obert portes d'arxius i l'accés a valuoses informacions que li van permetre escriure unes *Històries* en quaranta llibres (dels quals se'n conserven complets només els cinc primers), on es recullen els esdeveniments mediterranis entre el 264 i el 146 aC. Malgrat la seua marcada inclinació per Roma, Polibi procura ser metòdic i objectiu, cosa que es veu a més afavorida pel seu coneixement directe de molts esdeveniments i països, inclosa la península Ibèrica, que va visitar en dues ocasions. Gràcies a la seua ploma podem percebre la situació del territori abans i durant la conquesta romana, centrat en el relat de dos esdeveniments històrics transcendents, lligats entre si: els tractats entre Cartago i Roma, en especial el de l'Ebre amb Àsdrubal, que adscriuria les terres al sud del riu als cartaginesos, i el conflicte al voltant de Sagunt que derivaria en la II Guerra Púnica, amb la subsegüent annexió de tota la zona a la potència romana (II, 13, 7 i III *pàssim*). Però també a Polibi devem notícies precises de gran interès: existència d'un temple d'Afrodita al nord de Sagunt (III, 97, 6) o comportament del reietó edetà Edecó com a client d'Escipió (X, 34 i 40).

Les informacions provinents d'historiadors d'època republicana decauen d'ara en avant de manera molt notòria. Hi ha una causa externa, ja que quasi totes les obres d'aquest període no es conserven (analítica). Però aquesta circumstància és enganyosa, ja que poc és el que caldria esperar dels seus continguts amb relació a la zona valenciana per haver quedat molt enrere la conquesta i, per tant, no presentar als ulls dels historiadors, cap interès militar. De tota manera, els nous gustos que incorporen els corrents històrics del moment ajudaran a pal·liar aquesta esterilitat. Gràcies, d'una banda, a les modes etnogràfiques que animen a autors com Artemidor o Posidoni que, encara que hui perduts, foren posteriorment utilitzats o imitats per altres, com Estrabó, per introduir mencions geogràfiques o costumistes. Però també per la supervivència d'algun tractat tècnic romà, com és el cas del llibre d'agricultura de Cató, de principis del segle II aC, on es mencionaven les figues saguntines (*De agricultura* X, 8, 1). El segle I aC destaca per l'aparició de les monografies històriques, relats especialitzats en esdeveniments concrets, dels quals el millor exemple fou Salusti, que a les seues *Històries* ens depara alguna notícia d'interès sobre les batalles del Sucró i sobre la sort de *Valentia* en temps de les guerres sertorianes (*Hist. IV, Ep. Pomp.* 6-8). En aquest marc, tot i que també concises, no són de menor valor les informacions que ens arriben d'autors contemporanis als últims decennis de la república romana, com les ressenyes de Ciceró sobre la fugida de sertorians a Sicília des de *Dia-*

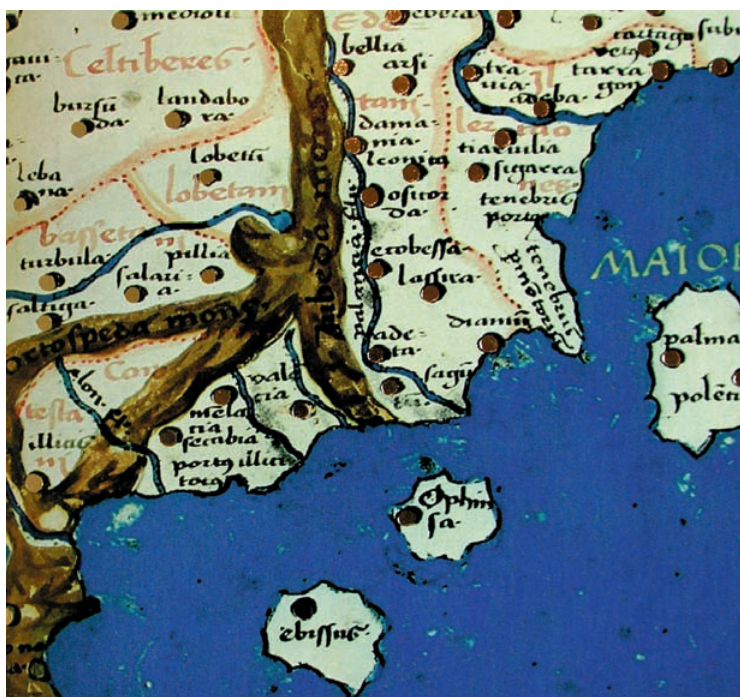
nium (*Verr.* I, 87; V, 146, 151 i 154) o sobre les concessions de ciutadania per Metel i Pompeu als Fabis saguntins (*Balb.* 50-51); també la que ens serveix l'anònim autor de *La guerra d'Espanya* sobre la participació de Sagunt junt amb els pompeians contra Cèsar (*Bell. Hisp.* 10, 1).

La *Pax Augusta* assenyala una nova etapa. Animats per l'esperit de restauració que presideix el govern del primer emperador romà, els escriptors es llancen a produir obres que tenen una pretensió tan universal com el naixent Imperi Romà. Ací es situa la monumental *Història de Roma* de Titus Livi (*Ab urbe condita*) en 142 volums, dels quals se'n conserven 35, alguns incomplets, a més de resums posteriors (*periochae*). En general, Livi se centra en els mateixos successos que relatava Polibi, però les seues fonts no són les mateixes, ja que procedeixen de l'analística, cosa que contribueix a mostrar un quadre diferenciat. La pretensió d'objectivitat de l'historiador grec es perd completament en el relat livià. Amb tot a vegades adquireix el rang de font inèdita en donar-nos de notícies i esdeveniments com els orígens grecolatins de Sagunt (XXI, 7), l'alliberament dels ostatsges ibers en aquesta ciutat el 217 aC (XXII, 22) i la seua conquesta definitiva per les armes romanes entre el 214-212 aC (XXIV, 42), la revolta legionària contra Escipió en el Sucró el 206 aC (XXVIII, 24-29), les ambaixades saguntines a Roma posteriors a l'alliberament (XXVIII, 39; XXX, 21) o la fundació de *Valentia* per Juni Brut el 138 aC (*Per.* 55). En el panorama historiogràfic posterior només ens facilita alguna informació l'hispà Anneu Florus al seu *Epitome*, compilació de la història romana fins els temps de Trajà, que inclou un resum sense valor de la guerra saguntina (II, 5) i un altre sobre la fi de la guerra sertoriana, un poc més interessant (III, 22).

Molt més important és l'aportació que realitza el grec Estrabó. Tot i que la seua obra històrica no s'ha conservat, han sobreviscut 17 llibres de la seua *Geografia*. En el tercer recopila informació molt valuosa sobre la península Ibèrica d'historiadors i geògrafs, la majoria perduts, per això moltes de les seues dades són bastant més antigues que els temps de Tiberi en els quals passà els seus últims anys. Estrabó ens subministra un cabal informatiu únic, tot i que breu, sobre les ciutats, la gent i els recursos de la zona, d'especial importància és la referència a *Hemeroskopeion* i el seu temple d'Artemisa (III, 4, 6).

El canvi en la natura de les informacions dels autors clàssics que s'observa en Estrabó es consolida amb les aportacions de C. Plini Secund (Plini *el Vell*). Autor d'una *Història natural* (*Naturalis Historia*), vertadera enciclopèdia de sabers del món romà, en el seu llibre tercer ens facilita la millor descripció de l'organització territorial administrativa al llarg del segle I dC de les províncies hispanes. L'actual territori valencià, adscrit a la província *Citerior Tarraconensis*, ens apareix amb els estatuts de les ciutats anteriors a la generalització de la categoria municipal per a totes les *urbs* hispanes per decisió de Vespasià (III, 4, 19). Però l'obra de Plini, al seu immens cabal informatiu, facilita dades disseminades d'incalculable valor, com les seues diverses referències a Sagunt per les seues produccions de figues i ceràmica (XV, 19, 72 i XXXV, 12, 160) i pel seu temple de Diana (XVI, 79, 216), o la seua menció a l'obtenció d'ostres en el litoral il·licità (XXXII, 21, 62). Alguna de les seues ressenyes no està exempta del plaer pels fets prodigiosos, com quan se'n fa ressò del portent d'un xiquet que va tornar al claustre matern el mateix any de la destrucció de la ciutat saguntina (VII, 3, 35).

Però també autors de gèneres allunyats del conreu històric es transformen en fonts valuoses. El més antic, encara de finals de la República, és l'afamat poeta C. Valeri Càtul, qui als seus *Carmina* ens posa al corrent de la celebritat dels teixits de lli de *Saetabis* (XII, 14, 17), posteriorment lloats per Grattio al seu *Cynegetica* (XL). Ja en temps imperials obtenim de les *Satirae* de Juvenal un coneixement exacte de la venda de vi saguntí a Roma i, encara més, de la menyspreadora opinió que la seua baixa qualitat mereixia entre els seus consumidors (V, 24-32). Una actitud molt semblant a la manifestada per Marcial als seus *Epigrammes* (IV, 46, 14-15; VIII, 6, 2; XIV, 108) pel que fa a la ceràmica d'aquesta ciutat. Finalment, en la gran obra èpica de Sili Itàlic (*Punica*), de finals del segle I, se'ns presenta un

Claudi Ptolomeu, *Cosmographia*. Segle xv. [Biblioteca Universitària, Universitat de València].

Ptolomeu d'Alexandria va elaborar la geografia més precisa de l'Antiguitat, la vigència de la qual es va prolongar durant segles.

quadre mitològic egregi dels orígens de *Saetabis* i *Saguntum* (I, 271-275; III, 14-16 i 371-375; XVI, 473-474). Entre els textos altimperials fora del camp històric, hem d'incloure C. Plini Secund (el Jove). En les seues *Epístoles* es remarca la figura de *Voconius Romanus*, un cavaller saguntí al qui li unia una estreta amistat i a qui no dubta de recomanar a un senador i al mateix emperador Trajà (II, 13). Tanca tot aquest conjunt d'autors la figura de Plutarc. En les seues cèlebres biografies, que realitzades amb pretensions filosòfiques, inclou esdeveniments històrics relatius a la guerra entre Sertori (*Sert.* 18-21) i Pompeu (*Pomp.* 18-20) que són els únics que ens donen un quadre expositiu homogeni d'aquests fets, tot i que el seu valor real siga discutible.

Una menció molt especial mereixen les descripcions geogràfiques. La *Corografia* de Pomponi Mela, d'època de Claudi, és molt breu, i sense aportacions d'interès (II, 91-93). Tot el contrari esdevé amb la *Geografia* de Claudi Ptolomeu, del s. II, els topònims del qual sobre coordenades permeten traçar un mapa de ciutats i d'accidents costaners que, malgrat les seues equivocacions, és una aportació de primer ordre. També resulta molt interessant com a font per a les vies romanes de la zona l'anomenat *Itinerari d'Antonino*, segurament del segle III.

Escàs interès presenten les dos grans històries romanes de final de l'Alt Imperi. La d'Apità d'Alexandria afegeix molt poc –i amb algun que altre error–, tot allò circumscrit al període de les lluites entre romans i cataginesos a *Hispania* (*Iber.* 6-7; *Han.* 2-3; *Afric.* 6). De la mateixa manera ocorre amb la Dió Casi, encara que és més rigorosa, amb l'agreujament que les parts inicials de l'obra, on es refereix a esdeveniments hispans, només les conservem pel compendi medieval de Zonaras (*Ep.* 8, 21; 9, 3-4).

La decadència cultural dels dos últims segles de l'Imperi Romà va tindre un reflex directe en la producció literària. Disposem de molt pocs autors d'utilitat i la majoria marcats per preocupacions escatològiques cristianes. Entre els historiadors de la primera meitat del segle V podem destacar Orosi, autor d'unes *Històries* (*Historiarum adversum paganos libri VII*), encara que el valor concret per al

Plini el Vell, «*Historia Naturalis*», Nàpols, últim terç del segle XV. [Biblioteca Universitària, Universitat de València].

Veritable enciclopèdia de sabers del món romà, en el seu llibre tercer ens facilita la millor descripció de l'organització territorial administrativa del segle I de les províncies hispanes.

veix de context general, mentre Joan de Bícclarum a la seua *Chronica* ens dona la notícia del desterrament a *Valentia* d'Hermenegild pel rei Leovigild l'any 584 (*Ioh. Bicl. A.* 584 3) Els concilis toledans i, sobretot, la *Nomina Ovetensis*, ja del segle VIII, ens faciliten alguns noms de bisbes i de les seues seus.

tema que ens ocupa és irrellevant (IV, 14, 1; V, 23, 6-8; VI, 16, 6-7). Més importància té Idaci, la *Chronica* del qual (1009-1017), composta en la segona meitat del segle esmentat, afegeix alguna nota de gran interès, com la menció de l'arribada de l'emperador romà Majorià el 460 per a posar-se al capdavant d'una flota preparada contra els vàndals, que aquests tanmateix van destruir, i que, per un altre text, sabem que estava congregada *ad Elecem* (Marius, Epis. Avent., *Chron.*, a. 460). Finalment, dins de la poesia cristiana del segle IV, comptem amb el relat del martiri del diaca Vicent (*Peristephanon*, V), tot i que el seu valor històric és molt escàs. El succés també fou recollit en algunes epístoles de sant Agustí (n. 272, 275, 276 i 277 = *Patrol. Lat.* 1252-1261) Al marge d'aquestes fonts destaca el llarg poema d'Aviè, l'*Ora Maritima*, de finals del segle IV o principi del V, que pels passatges inspirats en un vell periple resulta un text de difícil i controvertida utilització (*Or. mar.* 449-505). També en aquest camp descriptiu destaca el diccionari geogràfic d'Esteve de Bizanci, amb l'esment d'algunes ciutats de la zona, tot i que el text original s'ha perdut i només se'n conserva un resum del segle VI (*Steph. Byz.* 73, 125, 294, 380, 566 y 615).

Les fonts escrites dels segles visigots constitueixen un pur epigonisme de les tardorromanes. Les escarides i descarnades cròniques són l'únic que es conserva d'algun valor. La *Historia Gothorum, Vandalorum et Suevorum* de sant Isidor només ens ser-